

הרב שלמה אישון

הגדרת 'כסף' ושיעורו לעניין מצוות

קיומן של כמה מצוות בתורה מצריך נתינת כסף בשיעור מסוים: קידושי אישה בפרוטה¹, נתינת מחצית השקל בחודש אדר ופדיון הבן בחמישה סלעים. את שוויים של השיעורים הללו מעריכים בדינרי כסף: פרוטה היא 1/192 מדינר כסף². מחצית השקל היא שני דינרי כסף, וחמישה סלעים הם עשרים דינרי כסף³. יש לברר מהי הגדרת 'כסף' של תורה, וכיצד יש להעריכו כיום. היות שכאמור, השיעורים בשלוש המצוות שמנינו מוערכים בדינרי כסף, הרי ברור שהגדרת הכסף בכולן תהיה זהה.⁴

ייתכנו שלוש אפשרויות להגדרת 'כסף' של תורה: האחת - כסף בתור סוג של מתכת, כלומר המצווה היא לתת כמות מסוימת או משקל מסוים של מתכת הכסף. השנייה - שווי הכסף, כלומר המצווה היא לתת שווי מסוים. השלישית - מטבע כסף, כלומר המצווה היא לתת מטבע מסוימת.

א. שווי כסף

מסוגיית הגמרא במסכת בבא מציעא (מד ע"ב) משמע שבמצוות פדיון הבן לא ציוותה התורה לתת כמות מסוימת של מתכת הכסף, אלא שווי מסוים.

1. נחלקו הראשונים בשאלה ממה הייתה עשויה הפרוטה: מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה בתחילת קידושין, וכן מדבריו בהלכות אישות (פ"ג ה"א), משמע שהפרוטה עשויה ממשקל של חצי שעורה כסף. המאירי בדעת רש"י כתב (בית הבחירה קידושין ב ע"א), שהפרוטה הייתה עשויה מנחושת, אלא שהיו מערבים בה כסף במשקל זה. דברים אלו מסתברים, משום שמשקל חצי שעורה כסף הוא קטן ביותר, ולא מעשי להעבירו מיד ליד מרוב קטנותו, ועל כן סביר שמשקל זה של כסף היה בתוך מטבע הנחושת. ויש שכתבו שלשיטת הר"ף והרמב"ם, הפרוטה עשויה מנחושת בשווי חצי שעורה כסף. (אבן טובה עמ"ס קידושין שיעור ג). ומכל מקום לכל השיטות, ערכה היה צמוד למחיר הכסף.
2. המשנה בתחילת מסכת קידושין מגדירה את הפרוטה 'אחד משמונה באיסר האיטלקי'. בהמשך (קידושין יב ע"א) מפרטת הגמרא שם את היחס בין המטבעות השונים: 'פרוטה שאמרו חכמים - אחד משמונה באיסר האיטלקי, שש מעה כסף - דינר, מעה - שני פונדיונין, פונדיון - שני איסרין, איסר - שני מוסמיסים, מססם - שני קונטרונקין קונטרנק - שתי פרוטות, נמצא פרוטה - אחת משמונה באיסר האיטלקי'. על פי זה, שיעור פרוטה עומד לעולם על שער של 1/192 דינר.
3. רמב"ם הל' שקלים פ"א.
4. במאמר זה אין אנו עוסקים בהגדרת כסף לעניין מעשר שני - ולגביו יש הגדרה ייחודית. ר' פירוש המשנה לרמב"ם, מעשר שני פרק א משנה ב. ור' מאמרו של הרב אהרן ליכטנשטיין, הגדרת כסף, משפטי ארץ, כרך ג, קניין ומסחר.

הגמרא שם עוסקת ביחס שבין הכסף לבין הזהב, ומנסה לברר מה ביניהם מוגדר 'פירא' ומה מוגדר 'טיבעא'. נקודת המוצא היא שהתייקרויות והוזלות נעשות ב'פירא' בלבד, ואילו מה שמוגדר 'טיבעא', שומר על ערך קבוע, ואין שינוי בשערו.

מדין פדיון הבן רוצה הגמרא להוכיח שהזהב מוגדר 'טיבעא':

דינר של כסף - אחד מעשרים וחמשה בדינר של זהב, למאי נפקא מינה - לפדיון הבן. אי אמרת בשלמא טבעא הוי - משער תנא במידי דקיץ. אלא אי אמרת פירא הוי, משער תנא במידי דאוקיר וזיל? זימנין דמהדר ליה כהנא וזימנין דמוסיף ליה איהו לכהנא. אלא שמע מינה: טבעא הוי, שמע מינה.

ופירש רש"י שם:

לפדיון הבן - שהוא חמשה שקלים, ושקל דאורייתא הוא סלע, והסלע ארבעה דינרי כסף שהם עשרים דינר, ואם נתן לו אבי הבן דינר זהב - מחזיר לו הכהן חמשה דינרי כסף.

מכאן שבמצוות פדיון הבן, צוותה התורה לתת ערך מסוים, וכדי שערך זה יישמר יש להצמיד אותו למה שמוגדר 'טיבעא'. על כן אם הזהב הוא ה'טיבעא', הרי שיש להצמיד את סכום הפדיון למחיר הזהב, והיות שבימי משה היו חמישה סלעים שווים 4/5 משווי דינר זהב, הרי שכל עוד הזהב הוא ה'טיבעא', יש לתת לפדיון הבן 4/5 של דינר זהב - אף אם שיעור זה אינו שווה חמישה סלעים של כסף.⁵

להלכה נפסק שהכסף נחשב 'טיבעא' והזהב נחשב 'פירא' - לפחות לגבי כסף⁶, לאור האמור לעיל יש אפוא לשער את דמי פדיון הבן בשיעור של חמישה סלעים של כסף, ולא בשיעור של 4/5 דינר זהב.

אלא שמסתבר שהגדרת 'טיבעא' ו'פירא', משתנה בהתאם לזמן ולמקום, וכן כתבו הראשונים⁷, ואם כן יש מקום לומר שבימינו, שסוג המתכת כסף אינו מוגדר עוד 'טיבעא', יש להעריך את שווי חמשת הסלעים באופן שונה.

אכן כך סובר הגרי"מ פנינשטיין, והוא מבאר מדוע הכרח לומר שבמצוות פדיון הבן, חייבה התורה לתת ערך קבוע, ולא כמות של כסף:

שא"א לומר שהתורה תחייב דבר שאינו קצוב שאפשר שיוקד ויוזל ולכן מוכרחין לומר דהתורה חייבה לפי שיוי זהב שהיה אז בעד חמשת סלעים כיון שדהבא טבעא ולא ניזול ונייקר והתורה כתבה חמשת סלעים כסף כפי המקח שהיה אז סך ד' חומשי זהב⁸

5. 'ומה שכתוב בתורה חמשה שקלים כסף משום דקרא נקט מילתא דפסיקא ולא רצה לכתוב ארבעה חומשי דינר זהב, ומכל מקום חמשת שקלים כסף הוי כאלו נכתב ארבעה חומשי דינר זהב' - שיטה מקובצת, שם בשם הרא"ש.

6. רמב"ם, הל' מכירה פ"ו ה"ג; ועי' גם רמב"ם, הל' מעשר שני פ"ה ה"ג; ובדרך אמונה, באור הלכה שם; שולחן ערוך, חו"מ סי' רג סעי' ד; חזו"א, יו"ד סי' קכ"ג, ד"ה ובתו' (השני).

7. תוספות, בבא מציעא מה ע"א, ד"ה ושאיני הלואה בשם ר"ח; רי"ף, מסכת בבא מציעא דף כו עמוד ב; רא"ש, בבא מציעא פ"ד סי' א.

8. שו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק א סימן קפט.

ואף שלהלכה נפסק שהכסף הוא 'טיבעא', דבר זה משתנה מתקופה לתקופה, וכאשר יש הצמדה של המטבע לזהב, כלומר שהמדינה מתחייבת לתת זהב עבור המטבעות שלה, הרי לזהב הופך להיות 'טיבעא':

דנהי שלדידן נפסקה ההלכה דכספא טבעא אבל עתה שנתהפך והוי כספא פירא ודהבא טבעא דדין זה משתנה לפי הזמן והמקום כדאייתא ברי"ף ורא"ש, א"א להיות התשלומין דפדה"ב וכל חיובי התורה כפי חשבון דבר שאינו קצוב...⁹ ה'אגרות משה' מוסיף שכדי לדעת מהי כמות הזהב שיש לקיים בה מצוות פדיון הבן, לאחר שהזהב הפך ל'טיבעא', יש לבדוק את היחס בין הזהב לבין הכסף בזמן שבו הפך הכסף ל'פירא' וזהב ל'טיבעא':

ונלע"ד מסברא שצריך לחשוב כפי המקח שהיה בעת שנתחלף הטבעא מכספא לדהבא. ואף שהיו גם שנים שלא הכספא ולא הדהבא היו טבעא ששניהם לא היו חריפים כלל כגון בשנות תרע"ו עד תרפ"ב וא"כ לא נוכל לידע. אבל באמת החלוף מכספא לדהבא לענין חשיבות טבעא היה זה מדינא דמלכותא שמתחלה היה ברוסיא שהוא גם במקומותינו המטבע כסף ולכן היה כתוב אף על מטבעות הנחשת תיבת סערעבראם שהוא פירוש כסף בלשון רוסיא והוא להראות שנחשב המטבע על כסף וכן בכל השטרות של המלוכה היו כותבין רובל סערעבראם ואח"כ נעשה דינא דמלכותא לחשוב על זהב ובכל שטרי המלוכה היה כתוב שצריך לשלם בעד כל רובל מהשטר אחת מחמשה עשר מאימפריאל שהוא משקל כך וכך זהב... ולכן מאחר שהיו נוהגין ליתן חמשה רובל בפדה"ב צריך ליתן עתה ה' רובל זהב דהזהב לא נתייקר דהוא הטבעא אלא הכסף הוזל וצריך לחשוב בכל מה שישלם כפי הטבעא שהוא בזהב.¹⁰

אלא שצריך עיון כיצד לחשב את שיעור פדיון הבן כיום, משום שמאז שנת תשל"ג (1973) בטלה לחלוטין ההצמדה של מטבעות העולם לזהב, ואם כן לא ניתן לראות עוד לא בכסף ולא בזהב 'טיבעא' אלא 'פירא'.¹¹ ונראה שהיות שלשיטתו של הגר"מ פינשטיין

9. שו"ת אגרות משה, שם. תשובותיו זו נכתבה בשנת תרפ"ג. הרקע הכלכלי לתשובה זו הוא המעבר מהצמדה של המטבע לכסף - כפי שהיה נהוג ברוב מטבעות העולם לאחר מלחמת נפוליון, להצמדה לזהב. מצב זה גרם להוזלה ניכרת של מתכת הכסף, ויחד עם זאת להתייקרות מתכת הזהב.

10. שו"ת אגרות משה, שם.

11. בשנת תשל"ד (1944) התקיימה ועידה בעיירה בריטון וודס בארה"ב, ובה הוחלט שהדולר יהיה המטבע העיקרי של השווקים הפיננסיים, וערכיהם של מטבעות אחרים יחושבו על פיו. עוד נקבע שם כי מחיר אונקית זהב יעמוד באופן קבוע על \$35. ברור שכל עוד היה הסכם זה בתוקף, היו הדולר והזהב נחשבים 'טיבעא', שהרי כל מטבעות העולם הוצמדו אליהם. הסכם בריטון וודס קרס סופית בשנת תשל"א (1971), והדולר עוד לא הוערך בצורה קבועה מול הזהב. מאותו זמן לא נחשב עוד הדולר ל'טיבעא', שהרי שער השתנה מול הזהב, אך הזהב נשאר 'טיבעא', ולפיו הוערכו כל המטבעות. כל זה היה עד שנת תשל"ג (1973), עת החלה מערכת מבוקרת של שערי חליפין ניידים של המדינות המתועשות. מאותה תקופה בטלה לחלוטין ההצמדה לדולר או לזהב, ומאז אי אפשר לראות לא בכסף ולא בזהב 'טיבעא'. ר' שו"ת אגרות משה, יו"ד חלק ב סימן קיד; ברית יהודה, פרק יח סעיף ג.

היו נותנים בזמנו מטבע זהב של חמישה רובל, יש לבדוק את שווי הזהב של אותה מטבע בשנת תשל"ג (1973), ולהצמיד סכום זה למדד יוקר המחיה, וכפי שהוא כותב שם, בתשובה לעניין מעשר כספים:

צריך לשער לפי הפירות שקונים זה ביותר רוב בנ"א ובדברים הנחוצים וקונים תמיד כענייני אכילה וכדומה שהן צרכי החיים ממש לחיותם, משקלה של מטבע זהב רוסית של חמישה רובל הוא 4.3 גרם. מחיר גרם זהב בשנת תשל"ג (1973) עמד על \$2.1, אם כן מחיר הזהב הנדרש לפדיון הבן באותה שנה, עמד על \$9, שהיו אז 0.00378 ש. ¹² הצמדת סכום זה למדד נכון להיום (שבט תשע"ג), נותנת סכום של - 196 ש, והוא יהיה שיעור חמישה סלעים, לשיטת הגר"מ פינשטיין. ¹³ גם בקשר לשיעור פרוטה, יש שכתבו שהשיעור אינו נמדד בכמות של מתכת אלא בשווי. כך כותב ה'אבני מילואים' (סימן כז ס"ק א) בדעת הריטב"א, וזו לשונו: דכסף דקרא אינו מתכת כסף אלא שם ממון וכל מידי דחשוב היינו ממון וליכא פרוטה כלל אלא שוה פרוטה וא"כ אין לשער כלל במשקל החצי שעורה אלא במידי דחשיב ממון ואם פחות מחצי שעורה הוא שוה טובא מדברים אחרים נמי ראוי להיות קידושין. אלא שעל פי דרך החישוב של חמישה סלעים לשיטת ה'אגרות משה', נמצא ששיעור פרוטה הוא קטן ביותר, והוא עומד על כחמש אגורות, ¹⁴ ובוודאי שכיום, שיעור זה אינו שיעור חשוב כלל. וצ"ע.

ב. שיטת החזו"א - כסף בתור מתכת

בהלכות שקלים (פרק א הלכות ב - ג) פוסק הרמב"ם: (ב) מנין כסף האמור בתורה באונס ובמפתה ובמוציא שם רע והורג עבד הוא כסף הוא שקל הנאמר בכל מקום בתורה, ומשקלו שלש מאות ועשרים שעורה, וכבר

וכן אמר לי הרב שבתי רפפורט, שלפי שיטת הגר"מ פינשטיין, משנת תשל"ג (1973) חדל הזהב להיות 'טיבעא'.

¹² בהערכת שווי של המטבע לקחנו בחשבון רק את משקל הזהב, והתעלמנו מן העובדה שמדובר במטבע, משום שברור שהיותו מוגדר 'טיבעא' נבעה ממשקל הזהב שבו, ולא מערכו הנקוב. זאת ועוד, בדיקת המטבעות האחרות מעידה על כך שערכן נגזר אך ורק ממשקל הזהב שבהן: מטבע זהב של עשרה רובל, שקלה 8.6 גרם - כמשקל שתי מטבעות של חמישה רובל, מטבע של חמישה עשר רובל, שקלה 12.9 גרם - כמשקל שלושה מטבעות של חמישה רובל, וכן הלאה גם במטבעות האחרות. ר' שם, מן הדין די היה לפדות את הבן בארבעה רובל, אלא שנהגו לפדות בחמישה, ואם כך, גם אם נניח ששוויים של חמשה רובל גבוה קצת יותר, ברור ששוויים של ארבעה רובל, שהוא שיעור הפדיון מן הדין - אינו עובר את הסכום שכתבנו.

¹³ עפ"י אתר הלשכה מרכזית לסטטיסטיקה.

¹⁴ שהרי פרוטה היא 1/192 מדינר, שהוא 1/20 מחמישה סלעים, שהם 196 ש.

הוסיפו חכמים עליו ועשו משקלו כמשקל המטבע הנקרא סלע בזמן בית שני, וכמה הוא משקל הסלע שלש מאות וארבע ושמונים שעורה בינוניות. (ג) הסלע ארבעה דינרין והדינר שש מעין, ומעה היא הנקראת בימי משה רבינו גרה, ומעה היא שני פונדיונין ופונדיון שני איסרין, ופרוטה אחת משמנה באיסר, נמצא משקל המעה והיא הגרה שש עשרה שעורות, ומשקל האיסר ארבע שעורות, ומשקל הפרוטה חצי שעורה. הרי שלדעת הרמב"ם מוגדר הסלע בהתאם למשקל הכסף שהוא עשוי ממנו¹⁵, וכן פסק השלחן ערוך (יו"ד שה סעי' א):

מצות עשה לפדות כל איש מישראל בנו, שהוא בכור לאמו הישראלית, בה' סלעים שהם ק"כ מעים שהם שלשים דרהמים כסף מזוקק. ומבאר הגר"א (לשו"ע שם, ס"ק ד):

צריך לידע שאין משתנה שיעור הפרוטות וכל המטבעות מימות משה כמ"ש בפ"ק דקדושין (יב ע"א) סבר רב יוסף פרוטה כו' רק הסלע שיכול להוסיף כנ"ל ולא לפחות ושיעורה כנ"ל כ"ד מעין ושקלו הגאונים הפרוטה ומצאו ששוקל חצי שעורה כמ"ש הרי"ף ורמב"ם וש"פ נמצא מעה ט"ז שעורות ודינר צ"ו וסלע שפ"ד ושקלו האחרונים ומצאו במשקל קיסר ה' לוט ושליש ואף שט"ז כתב וקוינט שהוא רביע לא דק בדבר מועט וענ"ש וכתבו הגאונים שכ"ז כסף צרוף מזוקק.

על פי זה צריך לומר, שבמילים 'כסף חמשת שקלים' מתכוונת התורה לכסף במובן של סוג מתכת, ועל כן יש לתת לפדיון הבן כסף מזוקק במשקל שלשים דרהמים, שהם במידות ימינו כמאה גרם כסף טהור.¹⁶

אלא שעל כך קשה לכאורה, מהסוגיא במסכת בבא מציעא (מד ע"ב), שהבאנו לעיל, וממנה עולה כי כוונת התורה לשווי כסף ולא לכמות כסף.

ביישוב הקושי כתב החזון איש (יו"ד סי' קפב ס"ק א), שבזמן מתן תורה, הן הזהב והן הכסף נחשבו מטבע, והיות שערכו של הזהב הוא פי שנים עשר מערכו של כסף במשקל זהה¹⁷, הרי שאפשר היה לפדות את הבן במשקל 1920 שעורות כסף, או במשקל של 160 שעורות זהב.

בהסבר דברי הגמרא שתלתה את השאלה האם משערים את פדיון הבן בדינרי זהב או בדינרי כסף, בשאלה מה נחשב 'טיבעא', כותב החזון איש, שהתורה קבעה שכאשר ישתנה היחס שבין דינרי הכסף לבין דינרי הזהב, יש לקבוע את שיעור פדיון הבן על פי

15. וכן עולה מדברי הרמב"ם במקומות נוספים. ר' רמב"ם, הל' טוען ונטען פ"ג ה"ב, רמב"ם בפירוש המשנה, קידושין פ"א מ"א.

16. זהו השיעור המקובל, ר' ספר שיעורי תורה לגר"ח נאה, שכתב שהשיעור הוא 96.15 גרם, ויש להחמיר ולשער ב-101 גרם. ור' בספר אוצר פדיון הבן, פרק יג, שהביא את השיטות השונות; ור' גם שו"ת יחוה דעת, ד סי' נד.

17. תוספות, בבא מציעא מד ע"ב, ד"ה אחד מכ"ה; תוספות, בכורות נ ע"א, ד"ה דמזבנא.

המתכת הנחשבת 'טיבעא'. על כן, אם הכסף נחשב 'טיבעא', ייקבע שיעור פדיון הבן במשקל הכסף, ואם הזהב נחשב 'טיבעא' ייקבע שיעור פדיון הבן לעולם במשקל הזהב. לדעת החזון איש, היות שלהלכה נפסק שהכסף נחשב 'טיבעא' והזהב נחשב 'פירא' - לפחות ביחס לכסף¹⁸, על כן משערים את דמי פדיון הבן במשקל הכסף, ודבר זה לא ישתנה אף אם הכסף יחדל מלהיות 'טיבעא'.¹⁹

בהתאם לשיטתו, מבאר החזון איש גם את דברי ה'אבני מילואים' שהבאנו לעיל - באופן שונה.

על דברי ה'אבני מילואים' מקשה החזון איש (אה"ע סימן קמח לקדושין יא ע"ב), שמסוגיית הגמרא מוכח שיש שיעור קבוע לפרוטה, ועוד שהריטב"א עצמו כותב בהמשך (קדושין יא ע"ב, ד"ה ושיעור שני), ששיעור פרוטה הוא משקל חצי שעורה כסף נקי. על כן הוא מבאר, שגם הריטב"א מסכים עם שיעור הפרוטה שהביאו הרי"ף והרמב"ם²⁰. לדעתו, סובר הריטב"א שכסף פירושו מטבע של כסף, אלא שאין צורך לקדש דווקא במטבע של כסף ששיעורה הוא משקל חצי שעורה, ויכול לתת לה גם דינר של כסף, ויקדשה בשיעור של 1/192 מתוכו.

אלא שהחזו"א נשאר בצ"ע, מדוע מחושבת הפרוטה במשקל של 1/192 מדינר כסף, בלא להתחשב בשוויו של דינר הכסף, והלא שוויו של דינר כסף הטבוע בתור מטבע הוא יותר מאשר שוויה של חתיכת כסף במשקל דומה, ואם כן משקל חצי שעורה כסף הוא 1/192 ממשקל הכסף של דינר, אך הוא שווה פחות מ 1/192 מערכו של הדינר.

ג. שיעור שקצבו הגאונים

הרב חיים בניש, מחבר ספר 'מדות ושיעורי תורה'²¹, משלב בין שתי השיטות שהבאנו לעיל. לדעתו, מלכתחילה, בימי הש"ס, הייתה הגדרת הכסף הגדרה של ערך קבוע ולא של משקל. אלא שלאחר שגלו ישראל מארצם והתפזרו בין האומות, התעורר קושי לקבוע בכל מקום את שיעור המטבע של תורה לפי המטבעות המקומיים, ולכן, כדי

18. רמב"ם, הל' מכירה פ"ו ה"ג; ועי' גם רמב"ם, הל' מע"ש פ"ה ה"ג, ובדרך אמונה, באור הלכה שם; שלחן ערוך, חו"מ סי' רג סעי' ד; חזו"א, יו"ד סי' קפב ס"ק ג, ד"ה ובתו' (השני).

19. ר' חזון איש, יו"ד סי' קפב ס"ק ב, שהקשה שלכאורה מצות פדיון הבן נאמרה על המטבע ולא מצי פטר ליה לכהן בגרוטאות משקל ה' סלעים, ומנ"ל שיעורו לדורות במשקלו, ותירץ: 'ואפשר דכיוון דכל כסף חשיב מטבע וכמש"כ סק"א והלכך בזמן שאין שקל מטבע נותן משקלו'. בס"ק א שם, מבאר החזון איש, שזה שקבעה תורה את שיעור פדיון הבן במשקל כסף או זהב הוא מחמת שני חומרים אלו הם מטבע במהותם, כלשונו של החזו"א: 'מטבע בטבע', משום שהם קטני הכמות ורבי האיכות, ועל כן ייחשבו כסף או זהב מטבע, בכל מצב. ור' גם חזון איש, חו"מ סי' טז ס"ק א.

20. ועי' שם שהביא שתי אפשרויות לבאר את המקור לשיעור זה: או שכך שיערו חכמים, שפחות מכך אינו נחשב ממון, משום שבני אדם מוחלים זה לזה על פחות מכך, או, שכיתר השיעורים, זו הלכה למשה מסיני.

21. תחומין יט, עמ' 385.

לקבוע שיעור קצוב לשיעור המטבע של תורה, קבעו הגאונים את השיעור במשקל מתכת הכסף. שיעור זה הוא השיעור שהזכיר הרמב"ם שהבאנו לעיל.
לדעתו, עשו הגאונים שינוי יסודי בחיובי הממון שבתורה, במעבר מקצבת ערך לקצבת משקל. הוא מוסיף כי מצאנו דבר דומה גם במצוות קידוש החודש, שבה משחלדו לקדש את החודשים לפי הראייה, תיקנו חשבון קבוע.

ד. כסף בתור מטבע

על המשנה בריש קידושין שם, כתב רש"י: 'פרוטה - של נחושת'. ודייקו מדבריו שרצונו לומר שגם פרוטה היא כסף של תורה, כלומר שכסף של תורה הוא ממון, ולא דווקא מטבע העשוי מכסף²². וכן כתב הש"ך (חו"מ ת"ט ס"ק ג), שכסף של תורה הוא ממון, וכפי שאומר הפסוק 'אם כסף תלוה את עמי...'.
להלכה כתב הסמ"ע (חו"מ סי' פח ס"ק ב):

ולפ"ז בזמנינו דאין יכולין לקנות בפרוטה כי אם מעט מזעיר, מן הדין הוה לן למימר דאין קידושי אשה גי בפרוטה ולא פדיון הבן בשני זהובים, צ"ע:
וכן כתב ה'חלקת מחוקק' (אבה"ז סימן כז ס"ק כד), בקשר לקידושי אישה; וכן כתב הש"ך (יו"ד סי' שה ס"ק א), אלא שתמה על דברי הסמ"ע שכתב שגם לעניין פדיון הבן אין די בשני זהובים, עי"ש. מכל מקום הוא מסיים דבריו בכך שלכתחילה טוב לצאת ידי כולם.

אכן יש הסוברים ששיעור פדיון הבן משתנה עם שינוי המטבע, ולעולם השיעור הוא חמישה מטבעות מהמטבע הגדול במדינה, ובלבד שלא יפחת משיעור חמישה סלעים שהיה בימי משה רבנו,²³ ונראה שדעה זו מתאימה לשיטת הסמ"ע.
מכל מקום לדעה זו אין נפקא מינא היום, משום ששיעור חמישה סלעים, עולה על שיעור של חמש מטבעות מהמטבע הגדול במדינה, שהוא השקל.

22. כן נכתב בשו"ת אבני נזר, חלק אבן העזר סי' שפד: 'נראה מדבריו דכסף דקרא לאו כסף ממש אלא מטבע, וכסף הוא שם מושאל למטבע, משום דסתם מטבע הוא כסף'. וע' בספר זאת ליעקב, סי' א, שהעלה אפשרות שכונת רש"י היא שפרוטה מוגדרת כסף משום שהיא הפירוט של מטבע כסף (ולכן נקראת פרוטה), ועל פי זה ייתכן שלשיטתו כסף שבתורה אינו ממון אלא מטבע של כסף, וכן המטבעות הפורטות אותו.

23. המקור לכך הוא בדברי הרמב"ם, בנוגע למחצית השקל (הל' שקלים פ"א ה"ה): 'מחצית השקל זו מצותה שיתן מחצית מטבע של אותו הזמן אפילו היה אותו מטבע גדול משקל הקדש, ולעולם אינו שוקל פחות מחצי השקל שהיה בימי משה רבינו שהוא משקלו מאה וששים שעורה'. והביא החכמת אדם (שער רינה וישועה, כלל קנ סעיף א), שיש שנהגו כך, והובא מנהג זה גם בשו"ת אגרות משה, יורה דעה ח"א סי' קפט: וראה גם חידושי הרי"מ, חושן משפט סי' פו ס"ק ו.

ה. דין המטבע הנוהג כיום במדינה

1. שיטת הגר"א - פודים מדין שווה כסף

כתב הגר"א (יורה דעה סי' שה ס"ק ד) שבמטבעות ימינו שווייה של המתכת מועט, ואין כדאי להתיך את המטבע ולהוציא את המתכת מתוכה, על כן ניתן להשתמש בפדיון הבן במטבעות, אך השימוש בהן ייחשב שימוש בשווה כסף, ולא בכסף עצמו:

ועכשיו אלו היינו באין לשער בכסף המטבע עצמו והנחשת שבתוכו אף ששוה קצת אין לחשוב כלל כמ"ש בנ"ש כי אינו מספיק להתוך הכסף מתוכו והוצאתו וכו"ה ברמב"ם וש"פ החשבון רק לפי הכסף שבתוכו היה החשבון רב אלא שמ"מ יש לחשוב לפי השער שלוקחין כסף מזוקק. ופודין במטבעות לא בתורת כסף אלא בתורת שוה כסף ולכן אינו שוה הפדיון בב' מקומות אף במטבע אחת רק לפי השער של כסף במטבע ההוא שם (ועמ"ש באה"ע סי' ס"ו ס"ו):

על פי דברי הגר"א, מי שמעוניין להשתמש לפדיון הבן במטבעות העשויות מכסף, שהן גם הילך חוקי, יש לפניו שתי אפשרויות: האחת - להשתמש במטבעות אלו בתור כסף ולתת לכוהן מטבעות שמשקל הכסף שבהן מגיע לשלושים דרהם. השנייה - להשתמש במטבעות אלו בתור שווה כסף, ולתת לכוהן מטבעות בסכום שבו יוכל הכוהן לרכוש שלושים דרהם כסף מזוקק.²⁴

היות שכאמור, בסכום כסף זה צריך שתהיה לכוהן האפשרות לרכוש כסף, ממילא צריך היה לכאורה, להתחשב בשער הקנייה, שהוא השער הגבוה יותר, ולא בשער היציג או בשער המכירה הנמוך. ואולם מדברי תוספות (בכורות נ ע"א, ד"ה דמזדבנא) עולה שהחישוב צריך להיעשות לפי שער המכירה הנמוך. על פי דברי תוספות שם, מי שמעוניין בדניר זהב הנמצא אצל השולחני, צריך לתת עבורו עשרים וחמישה דינרי כסף, ומאידך מי שמעוניין בדינרי כסף המצויים אצל השולחני, יקבל תמורת דינר זהב רק עשרים וארבעה דינרי כסף. אף על פי כן אמרה הגמרא,²⁵ שכוהן שקיבל דינר זהב בפדיון הבן - מחזיר עודף של חמישה דינרי כסף. והלא אם ילך לפרוט את הדינר אצל השולחני, יקבל רק עשרים וארבעה דינרי כסף, ובניכוי חמשת הדינרים שהחזיר עודף, יישארו ברשותו רק תשעה עשר דינרים במקום עשרים דינרים שהם שיעור פדיון הבן. אלא מכאן שאין מתחשבים בשער שלפיו יפרוט את דינר הזהב, אלא בשער שלפיו היה מוכר דינרי כסף תמורת דינרי זהב.²⁶

24. שו"ת משנה הלכות טז, סי' קז; ועיי"ש, וכן בח"ה סי' קצט, ובח"ו סי' קצא, שדן האם יש הידור לפדות דווקא בכסף ולא בשווה כסף, והאם יש הידור לפדות דווקא במטבע.

25. בכורות נ ע"א; וכן הוא בב"מ מד ע"ב, ברש"י שם, ד"ה לפדיון הבן. ועיי"ש שכך הוא גם אם נאמר שזהב הוא 'פירא'.

26. ובטעם הדבר כתב החזו"א (יו"ד סי' קפב ס"ק ה, ד"ה שהוא), שהיות שהכוהן נוח לו בדניר זהב, הרי זה כלוקח דינר זהב בעד עשרים וחמישה דינרי כסף, וזה עדיף מאומר 'לדידי שווה לי', שמועיל בפדיון הבן. ואם כן אפשר לומר כך גם לגבי המטבעות הנהוגות כיום, שהיות שנוח לו לכוהן לקבלם

והנה בפועל ישנם שלושה שערים למחיר הכסף: א. המחיר הבינלאומי, דהיינו זה הנקבע בבורסה העולמית בתור שער שווי מתכת הכסף. ב. מחיר היבואן המקומי הבכיר, הגבוה בכשלושים ותשעה אחוזים ממחיר הבורסה, וכולל מע"מ. ג. שער השוק בחנויות העירוניות, לאדם המבקש לרכוש כמות קטנה של כסף לצורך פדיון הבן. היות שבדרך כלל בחנויות העירוניות הקטנות אין רוכשים כסף מאדם פרטי,²⁷ הרי לאור מה שכתבנו נראה שיש לחשב את המחיר בהתאם למחיר הבורסה העולמית, שהוא המחיר שבו רוכש היבואן את הכסף, משום שיש להניח שזהו המחיר שייתן היבואן למי שירצה למכור לו מטילי כסף.²⁸

על פי שער זה יש לחשב גם את שוויה של הפרוטה לעניין קידושי אישה, אך נראה שלעניין מחצית השקל, החישוב יהיה בהתאם למחיר היבואן המקומי, שהוא המחיר שבו ניתן יהיה לרכוש בארץ כסף במשקל של עשרה גרם.²⁹

2. שיטת החתם סופר - אין אפשרות לפדות במטבע שהוא הילך חוקי

לדעת החתם סופר אין להשתמש לצורך פדיון הבן במטבע שכל ערכו הוא רק זה שקבע המלך. החתם סופר מבחין בין עניינים שבין אדם לחברו, ובהם מותר להשתמש במטבעות ימינו בתור כסף, לבין פדיון הבן, שהוא עניין שבין האדם למקום, ובו אין להשתמש במטבעות ימינו בתור כסף::

פדיון שפודין מהקב"ה כי לי כל בכור אלא שהקב"ה נתן פדיונו לכהן אבל עיקר הפדיון הוא מהקב"ה והקב"ה קצב פדיונו ה' סלעים שיש בהם ה' לוט וקווינט/שמות של מדות/ כסף מזוקק ואפילו נותן לו לכהן מטבע כסף השווה כך ע"י הצורה אינו יוצא י"ח עד שיהיה בהמטבע כסף מזוקק כשיעור הנ"ל מלבד הנחוש' שבתוכו והיינו מטעם הנ"ל דלגבי מעלה אין הצורה נחשבת לכלום והה"נ

בפדיון הרי זה כמוכר מאה גרם כסף, ומקבל את תמורתם בשקלים. וכן שמעתי בשם הגרז"נ גולדברג שליט"א, שכאשר מקבל את שווה הכסף מרצונו, נעשה החישוב לפי השער הנמוך.

27. מקובל בחנויות אלו שניתן להחזיר אליהם מוצרי כסף שנרכשו אצלם - וגם זה תוך פרק זמן קצוב, אך לא ניתן למכור להם מוצרי כסף או מטילי כסף.

28. והנה ראיתי בירחון מוריה (שנה יט א- ב עמ' 118), שהרב יחיאל אברהם זילבר, מח"ס 'ברור הלכה', הסתפק מהו ערך הכסף לצורך פדיון הבן: האם כפי שניתן לרוכשו אצל היבואן, או כפי שמשלם האדם הפרטי בבואו לרכוש כסף, שהוא כעשרה אחוז מעל למחיר היבואן. אך פשוט היה לו שאין להתחשב במחיר זה לעניין חישוב שיעור פדיון הבן. ולפי מה שכתבנו, הרי אם יש מקום לספק הוא צריך להיות דווקא האם לחשב לפי מחיר הבורסה העולמית, שזהו המחיר שקונה בו היבואן את הכסף; או לפי מחיר היבואן, שזהו המחיר שקונה בו הקמעונאי את הכסף. אך כאמור נראה שגם בזה אין להסתפק, משום שבדרך כלל אין אפשרות לאדם פרטי למכור כסף לקמעונאי, ולכן אין משמעות למחיר שקונה בו הקמעונאי את הכסף.

29. כאמור לעיל, הטעם לכך שהולכים לפי השער הנמוך הוא משום שהדבר תלוי ברצונו של המקבל. זה שייך בפדיון הבן, וכן בקידושי אישה - ע' ר"ן על הרי"ף, מסכת קידושין דף ו עמוד א, ד"ה אמר שמואל; אך אינו שייך במחצית השקל.

באנקא"נאטא אפילו יתן מלא ביתו כיון שבשוויים אין בהם כלום רק מפקידת המלכות וזה לא שייך כלפי מעלה³⁰

ה'חתם סופר' אינו חולק על כך שהמשתמש לפדיון הבן במטבעות שהן הילך חוקי, אם ייקח מטבעות שמשקל הכסף שבהן הוא שלושים דרהם, יקיים את מצוות פדיון הבן בכסף. אולם לדעתו אדם זה לא יוכל להתחשב בערכו הנקוב של המטבע, לעניין פדיון הבן.

אכן גם לדעת ה'חתם סופר' יוכל להשתמש במטבעות אלו בתור שווה כסף בהתאם לשוויין בשוק אספני המטבעות. שווי זה של המטבעות אינו נובע מגזרת המלכות אלא מתנאי השוק, ולעניין זה נחשבת המטבע כמו כל סחורה אחרת ועל כן תוכל להיחשב שווה כסף, גם לדעת ה'חתם סופר'.

3. שיטת ה'עונג יום טוב' - הבחנה בין מטבעות לבין שטרות נייר

לדעת ה'עונג יום טוב', (י"ד ס' קב) מותר לפדות במטבעות, אף שערכן הנקוב גדול משווי המתכת שלהן, אך אסור לפדות בשטרות נייר.

ההבדל ביניהם הוא בכך שבמטבעות, משתנה שווי המתכת בהתאם לערכו הנקוב של המטבע, וככל שהערך הנקוב עולה, כך שווי המתכת עולה - אף שאינו מגיע לשווי ערכו הנקוב. בכך דומים מטבעות אלו למטבעות בזמן חז"ל, משום שגם שם העלתה הצורה החקוקה על המטבע את ערכו מעבר לכמות המתכת שהייתה בו.

לעומת זאת בשטרות, שווי הנייר זהה בכל השטרות, ועל כן דינם כדין 'שטר שאין גופו ממון', ואין פודים בו:

דמטבע כסף או נחושת נהי שאינו שוה כל שווי מ"מ הא אינו דומה כסף מטבע קטנה לכסף מטבע גדולה ובכל מטבע יש כסף לפי ערכו... אבל מעות נייר שהנייר שהוא יוצא בא' רוביל אינו שוה פחות מהנייר שהיא יוצאה במאה ר"כ רק שזה כתוב עליו מספר א' וזה כתוב עליו מספר מאה או חמשים ובעצם שויה אין חילוק בין נייר שיוצא למספר קטן לנייר שיוצא למספר גדול. ואין החילוק ביניהם אלא המספר שכתוב עליו וה"ז שטר גמור שאין גופו ממון...

על פי דבריו נראה, שכיום במדינת ישראל, גם למטבעות יהיה דין שטר, משום שאין התאמה בין עלות המתכת שבמטבע לבין ערכה הנקוב; שהרי למשל, שווי המתכת במטבע של חמישים אגורות, עולה על שווי המתכת במטבע של שקל.³¹

סיכום

לפי הדעה הרווחת, 'כסף' של תורה מוגדר בתור סוג המתכת.

30. שו"ת חתם סופר ב, יורה דעה סי' קלד. ועי"ש שנשאר בצ"ע.

31. כיום (תשע"ג) משקל מטבע של חמישים אגורות הוא 6.5 גרם והוא עשוי 92% מנחושת, 6% מאלומיניום ו-2% מניקל; ומשקל מטבע של שקל אחד הוא 4 גרם. הוא עשוי נחושת 75%, וניקל 25%.

לפיכך מקיימים מצוות פדיון הבן על ידי נתינת כסף במשקל של כמאה גרם. כסף זה יכול להינתן לתת הן במטבע המכילה כסף במשקל זה, והן בכסף שאינו מטבע. אם מעוניינים לפדות במטבעות הנוהגות כיום (שערך המתכת שלהם נמוך ביותר ואינו מותאם לערכן הנקוב), הרי שלדעת הגר"א, יש ליתן סכום שיש בו כדי לקנות כמאה גרם כסף טהור בבורסה העולמית, ואילו לדעת החת"ס וה'עונג יום טוב', אי אפשר לפדות בערך הנקוב של מטבעות אלו. אולם אם יש למטבעות אלו ערך בשוק אספני המטבעות, אפשר להשתמש בהן לפדיון הבן, ולתת מטבעות שעל פי ערכן בשוק האספנים, ניתן לקנות בהם כמאה גרם כסף טהור.

בהתאם לכך יקבע גם שיעור מחצית השקל, שהוא עשירית משיעור חמישה הסלעים של פדיון הבן³², ושיעור פרוטה, שהוא $1/3840$ משיעור חמישה הסלעים של פדיון הבן. אלא שלעניין מחצית השקל, נראה שהחשוב יהיה לפי השער שבו ניתן לרכוש בארץ עשרה גרם כסף טהור.

לדעת הגר"מ פישטיין, מקיימים מצוות פדיון הבן על ידי נתינת מטבעות או שווה כסף אחר, שערכו זהה לערך מאה גרם כסף טהור, בתקופה שבה חדל להיחשב 'טיבעא'. כיום (תשע"ג) סכום זה הוא כ - 196 ₪.

32. ואמנם מצאנו שלעניין מחצית השקל אין אומרים 'שווה כסף ככסף', ר' משנה בכורות מט ע"ב; רמב"ם הל' שקלים פ"א ה"א; שו"ת ישכיל עבדי, ח"א אורח חיים, סי' יט אות טז, וחלק ב אורח חיים סימן יא; ור' שו"ת אגרות משה, יורה דעה ח"א סי' קצ; שדן האם זהו מדאורייתא או מדרבנן. אך מכל מקום נראה שלעניין מחצית השקל יוכל לתת מטבעות הנוהגות כיום, גם למנהג הספרדים שיש לתת כפי שווי מחצית השקל שניתן בזמן הבית, ואף לשיטות הסבורות שמטבעות כסף כיום, דינם כשווה כסף. דהנה בטעם הדבר שאין אומרים בזה 'שווה כסף ככסף' נאמר הירושלמי שזה מחשש שמא יוזלו, ולכן ביאר החזו"א, (חושן משפט סי' טז ס"ק טז), שאף שזהב נחשב 'פירא' ולא 'טיבעא', בכל זאת אפשר לתת מטבע זהב, משום שאין דרכו להוזיל (רמב"ם הלכות שקלים פרק ב הלכה ד). לפיכך יש לומר שגם במטבעות שלנו, אף אם מבחינת ההלכה נחשבים כשווה כסף, מכל מקום היות שמדובר במטבעות שאין דרכם להוזיל, יכול ליתנם. ור' בילקוט יוסף, מועדים עמ' 312, הערה י, שכתב שאף לדעת המחמירים, בנידון דידן שהוא רק זכר למחצית השקל - אין להחמיר כלל.